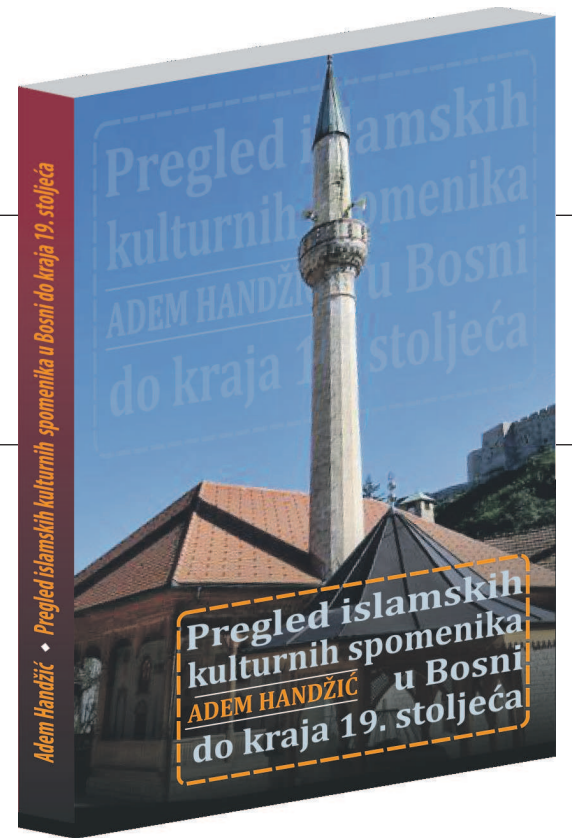

Spomen-djelo Adema Handžića

I. Ove godine navršava se cijelo stoljeće od rođenja Adema Handžića (1916. - 1998.),¹ teologa, historičara kulture, turkologa..., čovjeka velikih znanja i autora velikog broja objavljenih radova i djela iz područja povijesti Bosne i Hercegovine, napose njezinog osmanskog perioda.² Ime Adema Handžića javlja se ponajprije na zahtjevnim poljima proučavanja i objavljivanja dokumenata o stanovništvu, ustanovama islamske kulture i javnim ustanovama u Bosni i Hercegovini iz osmanskog perioda, njegovi naučni prinosi ostaju zasluženo na prvom mjestu kad je posrijedi proučavanje mnogih tema iz zamršenih perioda osmanske Bosne i njihova tematiziranja u ovdašnjim naučnim časopisima (napose u *Prilozima za orijentalnu filologiju*).³ Podsjetimo tek prigodno da su studije i radovi Adema Handžića o islamizaciji (ili širenju islama) u Bosni i Hercegovini, zatim njegove studije i radovi o načinu formiranja nase-

1 O životnim dionicama Adema Handžića vidi u: FAJIĆ Zejnil, Merhum dr. Adem Handžić (1916-1998) / The late dr. Adem Handžić (1916-1998), Anali Gazi Husrevbegove biblioteke, knjiga XXI-XXII, str. 347-348.

2 Opširnu bibliografiju radova Adema Handžića vidi u: Bavčić Mubera, *Bibliografija radova dr. Adema Handžića* / Bibliography of Works by Dr. Adem Handžić/, POF 47-48/1997-98, Sarajevo 1999., pp.191-199.

3 Osim u *Prilozima za orijentalnu filologiju*, Adem Handžić je objavljivao radove i u *Godišnjaku Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, zatim *Radovima Muzeja grada Zenice*, *Analima Gazi Husrev-begove biblioteke*, *Prilozima Instituta za istoriju*, *Jugoslovenskom istorijskom časopisu u Beogradu*, također je objavljivao svoje studije i u časopisima: *Čevren Priština*, *Südost-Forschungen München*, *Iktisat Fakültesi Mecmuası* Istanbul itd.

lja i osmanskoj urbanizaciji Bosne i Hercegovine, itd., objavljeni poglavito na bosanskom, turskom, engleskom i njemačkom, i kao takvi su nezaobilazna građa u proučavanju bosanskohercegovačke povijesti i njezinoga nasljeđa od XV. do XIX. stoljeća. K tome, Adem Handžić je vodeće ime naše orijentalistike i turkologije na planu proučavanja deftera. Podsjetimo nakratko da su Bošnjački institut i Orijentalni institut objavili četiri velika toma deftera iz 1604. godine, u njihovom prevođenju i elaboriranju ime Adema Handžića ostaje zapaženo među vrijednim saradnicima na ovom velikom projektu.⁴

Adem Handžić je ostavio i veliki broj naučno i stručno napisanih stranica o ulozi sakralnih objekata u urbaniziranju Bosne i Hercegovine u osmanskom dobu. Pisao je o podizanju i izgradnji tekija i džamija, sve to u sklopu jedne široke teme kojom se također bavio - vakufima i "vakufskim sistemima" unutar Osmanske države. Adem Handžić je naučno i stručno objasnio dinamičnost i prilagodljivost "vakufskog sistema" u izgradnji sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Napose je važno ukazati da je Adem Handžić isticao i objašnjavao ekonomsku ulogu vakufa koja je, na neki način, bila komplementarna sa onim što je "sakralno" pozvanje vakufa.

II.

Bavljenje temama nastanka i razvoja gradova u Bosni i Hercegovini (i na Balkanu), odvelo je Adema Handžića i na jedno drugo područje - proučavanje strukture stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske države. Studije i radovi Adema Handžića iz oblasti isla-

4 Vidi Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine. Sv. 1/1, 1/2, 2, 3 - Sarajevo, izdavači: Bošnjački institut Zürich, Orijentalni institut Sarajevo, 2000. godine.

mizacije (ili širenja islama u BiH i na Balkanu) odlikuju se jednim, rekli bismo vrlo uvjetno, afirmiranjem realnih pogleda na tu, u bosanskohercegovačkim historičarskim krugovima, zamršenu i često na prijeporne načine obrađivanu oblast.

U radovima Adema Handžića o islamizaciji jednog dijela bosanskohercegovačkog stanovništva nema gotovo ništa ni "romantičarsko" niti "irealno". Adem Handžić pokazuje da su procesima islamizacije (ili širenja islama) pogodovali mnogi faktori koji su već postojali, ili su se sa osmanlijskim osvajanjima i ekspanzijama razvili, na tlu Bosne (religijski, kulturni, ekonomski, geopolitički, itd.). Ovakav realni pristup u proučavanju strukture bosanskohercegovačkog stanovništva, kao i dotadašnjeg religijskog opredjeljenja i kasnijeg religijskog opredjeljivanja toga stanovništva, naročito se jasno vidi u tzv. terenskim istraživanjima koja je na temelju dokumenata obavio Adem Handžić.⁵

Ovakvu "realnu metodologiju" vidimo i u radovima Adema Handžića o hamzevijama, zatim Vlasima na teritoriji Bosne u vrijeme Osmanske države, djelimičnoj islamizaciji Vlaha, te njegovim kraćim ili širim obrađivanjima drugih različitih kategorija bosanskog stanovništva. Općenito se vidi da se svi ovi radovi i djela Adema Handžića s područja demografske i ekonomske tematike Bosne i Hercegovine od XVI. stoljeća naovamo oslanjaju na izvornu građu (deftere, vakufname, sidžile...). U načinu obrade brojnih tema i profiliranju ovih radova mi vidimo posve ja-

5 Doktorska disertacija Adema Handžića pod naslovom "Tuzla i njena okolina u XVI vijeku", koju je odbranio 1970. godine u Sarajevu, odličan je primjer njegova pristupa u proučavanju stanovništva u Bosni i Hercegovini, kao i islamizacije i faktora koji su do nje doveli.

(Adem Handžić, "Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća", izd. Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2016.)

sno utjecaj najboljih tradicija njemačkih orijentalističkih škola na Adema Handžića (podsjetimo nakratko: Handžić je bio stipendista Fondacije Alexander von Humboldt, studirao je orijentalistiku na Univerzitetu u Beču).

III.

Djelo Adema Handžića "Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća", koje čitateljstvo ima sada pred sobom u ovom bosanskom izdanju, spada u posljednje veće radove koje je Adem Handžić napisao i to nekoliko godina pred svoje preseljenje na Bolji svijet. Djelo je prvotno napisano pisačom mašinom, na 84 stranice kucanoga teksta, uz jednu stranicu na kraju, na kojoj je dat popis korištene literature.

Po svemu što se vidi i može pročitati na stranicama ovog djela, kao i na temelju onog što znamo o ovom djelu i okolnostima njegova nastanka, Adem Handžić ga je pisao u Istanbulu, u dubokom egzilu, gdje je boravio naročito intenzivno u periodu od 1993. do početka 1996. godine, u renomiranoj instituciji zvanj IRCICA.⁶ Po svojoj prilici, ovo djelo je svoju završnu verziju dobilo tokom 1994. i 1995. godine, pisano je na nagovor profesora Ekmeleddina Ihsanoglua, jer ga je IRCICA tokom 1995. prevela na engleski i

6 IRCICA - Research Center for Islamic History, Art and Culture (Centar za istraživanje islamske historije, umjetnosti i kulture), osnovao ga je poznati profesor Ekmeleddin Ihsanoglu, koji je dugo godina bio generalni direktor IRCICA-e. Sada je generalni direktor IRCICA-e dr Halit Eren. Centar IRCICA je saradivao i na nekoliko projekata i organiziranju simpozija sa sličnim institucijama u Bosni i Hercegovini (Orijentalni institut, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Fakultet islamskih nauka, Gazi Husrevbegova biblioteka, itd.).

objavila 1996. godine u Istanbulu kao jednu od svojih zapaženih publikacija.⁷

Dokaz da je ovo djelo pisano u egzilu nalazimo na 5. stranici ovog djela, gdje autor kaže:

"Da bi se mogao pružiti kompletan pregled tih spomenika [islamske kulture] u jednom gradu, odnosno cijeloj Bosni, neophodno je korištenje svih dosadašnjih znanja, izvora i literature. Međutim, u današnjim uvjetima izvori i literatura su mi malobrojni i oskudni. Zbog toga, i zbog velike teritorijalne rasprostranjenosti Bosanskog ejaleta, ograničio sam se samo na Bosanski sandžak i zapadni dio bivšeg zvorničkog sandžaka..."⁸

Ove riječi Adema Handžića napisane su u egzilu, u Istanbulu, gdje autor nije imao svoju biblioteku, niti dokumente i građu za opširno i detaljno potkrepljivanje svojih tvrdnji i navoda. Vjerujemo da su to glavni razlozi što se Adem Handžić osjeća obaveznim da na 6. stranici svoga rada ponudi napomenu o literaturi na kojoj će zasnivati glavne podatke i činjenice iznesene u ovom svome djelu. On kaže:

"Vremenski, ovaj rad kreće se do austro-ugarskog perioda, odnosno do 1889. godine, a oslanja se uglavnom na sljedeće izvore i literaturu: Osmanlijski popisni defteri iz XVI i početka XVII

7 Vidi: *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the Nineteenth Century in Bosnia* by Adem Handžić, Foreword by Enes Karic, Preface by Ekmeleddin Ihsanoglu, Istanbul, 1996.

8 Usp. Adem Handžić, *Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća*, rukopis printan pisačom mašinom, str. 5.

st.; Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini iz 1889.; Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini (I, II, III, Sarajevo, 1974, 1977 i 1982) od Mehmeda Mujezinovića; Avrupa'da Osmanli Mimar Eserleri - Yugoslaviya (II cilt, Istanbul 1981) od Ekrem Hakkı Ayverdi a i Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina, vom 22. April 1895, Sarajevo 1896.“

Kako vidimo, autor se morao ograničiti na veoma mali broj izvora za ovu svoju knjigu "Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća", iako je znao da iznosi ogroman broj podataka, imena, mjesta, vremenskih odrednica i dionica, itd. Dakako, na kraju ove knjige Adem Handžić je dodao još nekoliko izvora na koje se pozivao, on spominje autore Muharema Omerdića, Mehmeda Handžića, Hamdiju Kreševljakovića, Aliju Bejtica (nazivi njihovih djela na koje se poziva lahko je vidjeti na kraju ove knjige).

IV.

Metodologija kojom je pisano djelo "Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća" odlikuje se preciznim navođenjem mjesta, vremena i utemeljitelja određenog "islamskog kulturnog spomenika". Autor Adem Handžić redovito daje podatke o ekonomskom razvoju dotičnog mjesta (da li je riječ o varoši, kasabi, itd.), donosi podatke o vakufima koji su tu osnovani, o periodima njihova prosperiteta i, potom, dekadence i slabljenja. U ovom djelu Adem Handžić je donio niz "mikro-povijesti" brojnih zadužbina u Bosni i Hercegovini te institucija kao što su džamije i tekije, a nerijetko donosi i podatke o tome kakvu vrstu obrta je imala određena varoš, kasaba, šehar...

Kako smo već napomenuli, Adem Handžić se u ovoj svojoj knjizi ograničava na period "do kraja 19. stoljeća", ali je posve vidljivo da je on - pozivajući se ponajprije na istraživanja i podatke Muharema Omerdića - donio i podatke o bezobzirnom rušenju džamija, tekija i islamskih kulturnih spomenika u periodu rata i srpsko-crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. godine. U dijelovima ove knjige u kojima govori o kataklizmima koja je zadesila islamske kulturne spomenike u periodu 1992.-1995. godine, kao i velike dijelove muslimanskog stanovništva i naselja u kojima je ono živjelo, mi vidimo Ade-

ma Handžića kao autora koji, mjestimice, zapada u tugu i, ponekad, očaj zbog svega što je zadesilo dragocjene islamske kulturne spomenike koje je on sa velikom pažnjom i naučnim marom izučavao. On u svome djelu "Pregled islamskih kulturnih spomenika u Bosni do kraja 19. stoljeća" mjestimice donosi i strašne podatke o stradanju ljudi i ovih spomenika ujedno. Po svoj prilici, te podatke Adem Handžić je preuzeo iz djela Muharema Omerdića, jer o tome posve na kraju, na 85. stranici ove svoje knjige kaže:

"Daljnji ovakvi podaci, koji se odnose na genocidno uništavanje islamskih kulturnih spomenika od strane srpskog okupatora, zasnovani su na istraživanju Muharema Omerdića, službenika Islamske zajednice u Sarajevu. Taj rad, u pripremi oko 100 kucanih stranica, vrlo je važan - jedno: što na jednom mjestu obuhvata ratno vrijeme od 1992. do današnjih dana, a samim tim sadrži i promjene koje su nastale u proteklom stoljeću (od 1896. do danas), a drugo: što se odnosi na cijeli teritorij Bosne i Hercegovine. Zahvalan sam g. Omerdiću što mi je omogućio uvid u taj rad i korištenje nekih podataka."

Dakako, od smrti Adema Handžića (1998.) do danas obnovljen je, srećom, veliki broj srušenih džamija, tekija i vakufskih zdanja i zgrada o kojima govori ova njegova knjiga. Stoga, objavljivanje ovog djela Adema Handžića ima višestruku poruku: Ako ovo djelo govori o nastanku i procvatu islamskih kulturnih spomenika u Bosni i Hercegovini, ono jednako tako govori i o strašnim periodima rata kad su ti spomenici nestajali, da bi se opet, u sretnija vremena, obnovili iz praha i pepela.

Recimo na kraju ovog osvrta da je ovo djelo dobro došlo da se njegovim objavljivanjem obilježi stotinu godina od rođenja Adema Handžića. Tako se čuva uspomena na ovog učenog čovjeka. Tako se, također, njeguje i poštovanje prema kulturnom naslijeđu Bosne i Hercegovine o kojem je Adem Handžić sa velikom ljubavlju pisao.

ENES KARIĆ

Nova kapitalna izdanja u Sandžaku

ZNAČAJAN DOPRINOS RAZVOJU LINGVISTIKE I LEKSIKOGRAFIJE BOSANSKOG JEZIKA

Dr. Abdulah Mušović:
Sandžački frazeološki rječnik (oko 7000 frazeologizama), Narodna biblioteka, Novi Pazar 2016, (760 str.)

Da bi nam bila jasna problematika Mušovićevih istraživanja otvorimo pitanje **o čemu je riječ**, jer treba, prije svega, odrediti se prema prirodi materijala popisanog i opisanog u ovom Rječniku. Žargon (fr. jargon) označava sastojak književnog jezika, koji omogućava „adekvatniji“, prilagođeniji način sporazumijevanja unutar grupe uz korištenje terminologije specifične za neku struku, područje i sl. Razlikuje se u zavisnosti od uzrasta osoba koje ga upotrebljavaju. Žargon se dijeli prema skupinama: žargon uličara, studentski, vojnički, narkomanski žargon, žargon kriminalaca, žargon advokata, žargon tužilaca, žargon informatičara, žargon novinara, snobovski žargon, žargon vokalnih solista i dr. Tu, također, spadaju i žargoni pojedinih hobija, kao i žargoni pojedinih struka (profesionalni žargoni). Podjela bi se mogla napraviti i prema pojedinim granama i disciplinama unutar određene profesije, što bi upućivalo na tzv. podžargone, na šta upućuje Lavičev Sociološki leksikon.

Mušovićev Rječnik - Sandžački frazeološki rječnik sadrži oko 7000 frazeologizama, zapisanih s naslovnom riječju i prema abecednom redu. Radi ekonomičnosti, ali i efikasnijeg korišćenja frazeologizmi se navode samo jedanput i to prema jednoj naslovnici, npr. frazeologizam „ni s kojom se ne oralo“ navodi se samo pod naslovnicom KOZA, a ne i pod glavolom "orati" pa onda upućuje na v. "koza" i sl.

Polazna pozicija autora na ovom projektu je bila Hjuzeva maksima: „Bilo kojim drugim govorom da ste okruženi, vaš dijalekt ostaje živ kao neka vrsta umutrašnje slobode.“ To je za Mušovića bio metodološki putokaz da ispita kako sam kaže: „Pored bogate frazeologije rasprostranjene na karte bivšeg srpskohrvatskog jezika, na teritoriji Sandžaka u svakodnevnoj upotrebi je i jedan specifični frazeološki fond koji živi u svakodnevnom govoru njegovih stanovnika, koji do današnjih dana frazeografski nije obrađen.“ Posebnim oblikom žargona u našoj sredini smatra se šatrovački govor, a mnogi lingvisti pod tim podrazumijevaju žargon mladih, a drugi, u užem smislu, govor uličara i tzv. (uz izuzetke) domaćica. U Sarajevu termin šatrovački označava poseban oblik žargona koji nastaje premetanjem slogova da bi govor bio što nerazumljiviji i zagonetniji za slušatelje koji ne trebaju čuti ili znati o čemu se govori, naprimjer: diđo (dođi), mojne (nemoj) i dr.

Dalje, sam pojam frazeologizam (frazeološka jedinica, fraza, frazem, idiom itd.) podrazumijeva govornu cjelinu koja se sastoji iz najmanje dvije komponente, ekspresiv-

na je, ima ustaljen stav, te se kao takva upotrebljava u gotovom obliku (a ne nastaje u procesu govora), transformiše značenje komponentata u neko novo značenje i u jeziku je obično zamjenjiva određenom leksemom. Naprimjer *uzeti brda* "poludjeti", *lupiti se po čelu* "začuditi se", *preuzeti opanke* "umrijeti", *prostrijeti sedžadu* "sakupljati", *nemati insafa* "biti beskrupulozan", *zabosti nokat u ledinu* "pobjeći" itd.

Namjena Sandžačkog frazeološkog rječnika

Frazeologija kao lingvistička disciplina je vrlo oskudno obrađena čak u novijim leksikonima. Jasno, frazeologija kao disciplina o najopštijim frazama i idiomima, odnosno specifičnim govornim cjelinama, izrazima ili rečenicama, koji se upotrebljavaju kao unaprijed spremljeni klišeji ili fraze (primjera radi, „igrati se glavom“ upućuje na nepreciznost prema vlastitom životu, na izlaganje životnoj opasnosti). Nerijetko se frazeologija vezuju za područja određene struke, podrazumijevajući poseban izbor i poredak riječi, pa se često takve fraze nazivaju stručne fraze. **Fraziranje** (gr. frasis-znači izraz, govor, metod izražavanja) se manifestira kao zvučna-ritmička linija stiha, koja je rezultat rasporeda granica riječi i akcenata. Zatim, fraziranje se manifestira u širokom značenju, odnosno primjena pauza, tempa i dinamike, te kao sinomim za raspored granica riječi, sredstava raščlanavanja govora u tekstu i sve do besadržajnog ispraznog govora punog okolišnih fraza na šta ukazuju frazeolozi i lingvisti.

U Rječniku su, pored ostalog, uvrštene pozdravne i druge etikete (čestitke, zatim hatarni način izražavanja žalosti i sl.), tj. frazeološke jedinice oko leksema Allah, selam, akšam, selamet, sabah, Ahiret itd. Budući da one uglavnom predstavljaju preuzete obrasce iz orijentalnih jezika, često i tendenciozno im se pridaje vjerski, ili čak provokativan karakter. Cilj autora je bio da se one frazeografski obrade, ilustriraju i pokaže njihovo pravo značenje i smisao, kako bi se spriječilo njihovo pogrešno tumačenje.

Struktura i vrijednost frazeološkog Sandžačkog rječnika

U ovom djelu se čuvaju tragovi tradicije i prošlosti, kao i analizira nova dimenzija jezičkog mišljenja, šta je zajedničko, šta je posebno. O tome svjedoče natuknice koje izražavaju

nova značenja, što govori da je frazeologija mlada lingvistička disciplina. Frazeologija kao disciplina koja se bavi frazemama, na temelju dijela rečenica ukazuje na nova značenja, čiji je cilj čuvanje specifičnog sandžačkog govora unutar bosanskog jezika, kao normiranog jezika. Upravo ovo djelo svjedoči da bosanski jezik ima izuzetno široko i dukoko frazeološko bogatstvo, što najbolje svjedoči jezičko bogatstvo sandžačkih pisaca, koje je autor akribijski istraživao i tumačio,

naravno ne do kraja. U tom pravcu, tako je ostao još pozamašan broj djela iz elitne sandžačke litaeture za dalja ispitivanja.

Rječnik je naslovljen kao "sandžački", očigledno iz razloga što je autor vođen lokalnim emocijama, a s namjerom da se na neki način oduži svom zavičaju. No Sandžački frazeološki rječnik je zaista širi od regionalnog, na šta su mi ukazivali i uvaženi recenzenti, jer je u njemu brojna frazeologija žitelja sandžačke baštine, a koja je svojstvena i drugim govornim područjima, kao s vremena na vrijeme, u četiri oka, s mijene pa na uštap, ni po babi ni po stričevima itd.

Polazeći od činjenice da se publikacije ove vrste istražuju, dopunjuju, osmišljavaju i permanentno rade u toku čitavog života i nikada ne dovrše, posebno ako se prikuplja neobjavljivana građa koju u sebi i sa sobom nosi jedna populacija, autor, kako sam kaže u predgovoru, nema pretenzije na potpunost ovoga rada, te je njegova namjera da Rječnik posluži kao inspiracija za dalja istraživanja u ovoj oblasti, o čemu je bilo riječi 21. februara 2016. godine u Novom Pazaru, prilikom promoviranja ovog djela, na Dan maternjeg jezika, kada je kao jedan od prioritet naglašeno - vraćanje zaboravljenih i potisnutih riječi u narodni i književni jezik. Autor je svaki detalj frazema strukturalno-akribijsko-analitičkom metodom razradio i učinio dostupnim za buduće istraživače i jezikoslovce. Zacijelo fraze su dio našeg općeg svjetonazora i čin je pojave ovog Rječnika najbolji pokaz čuvanja sandžačkog regionalnog govora.

U svakom slučaju *Sandžački frazeološki rječnik* biće od velike koristi u univerzitetnoj nastavi iz oblasti lingvistike, posebno leksikologije i frazeologije, a poslužiće i za izradu koja su u funkciji master radova i doktorskih disertacija, kao i u prevodnju književnih djela. Ovo djelo pripada tematskom krugu ključnih bazičnih istraživačkih ostvarenja u očuvanju duha sandžačkog i bošnjačkog identiteta.

ŠEFKET KRČIĆ